

Tussen nationale en religieuze identiteit

Russische bekeerlingen tot de islam

Eva Rogaar

De Russische staat en het orthodoxe christendom zijn al eeuwen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zelfs zo dat het beschouwd wordt als onderdeel van de Russische nationale identiteit. Eva Rogaar verkent de opkomst van een Russische islam, die zich in post-Sovjet Rusland afzet tegen de traditionele staatsgodsdienst en tevens weigert onderdeel uit te maken van de internationale moslimgemeenschap. Door deze religieuze groep en hun relatie met de staat in kaart te brengen, laat Rogaar zien hoe de maatschappelijke positie van de Russische islam zich ontwikkeld heeft in een steeds intoleranter wordend Rusland.¹

De islam is een van de oudste godsdiensten in Rusland. Vandaag de dag bestaat de bevolking van de Russische Federatie voor ongeveer tien procent uit moslims, zo'n vijftien tot twintig miljoen mensen in totaal. De gebieden met de meeste moslims zijn republieken als Dagestan en Tsjetsjenië in de noordelijke Kaukasus, en Tatarstan en Basjkortostan in de Oeral, maar door toenemende migratie en mobilisatie stijgt ook het aantal moslims in het 'Europese' westelijke deel van Rusland. Waar het Sovjetbestuur jarenlang had gestreefd naar een gemeenschappelijke Sovjetidentiteit om van zijn bevolking loyale Sovjetburgers te maken, ontstond er in de periode rondom de val van de Sovjet-Unie een hernieuwde interesse bij alle volkeren in Rusland in hun eigen nationale cultuur en religie.² Tegelijkertijd was deze periode, vanwege de onrust waarmee de democratische en economische hervormingen in het land in diezelfde periode gepaard gingen, ook een tijd waarin vele burgers zelf op zoek gingen naar spiritualiteit en de aard van hun nationale identiteit. Deze zoektocht leidde sommige etnische Russen – de Slavische 'inheemse' bevolking van Rusland, die in overgrote meerderheid het Russisch orthodoxe geloof aanhangt - naar een minder voor de hand liggende keuze: de islam.

De beslissing van etnische Russen om zich te bekeren tot de islam heeft tot behoorlijk wat onbegrip en negatieve reacties geleid onder de Russische bevolking en in de Russische media. Deze reacties laten goed de diepgewortelde ideeën zien over wat een 'echte' Rus zou kenmerken en hoe dit recht tegenover de normen en waarden van de islam zou staan. De nauwe band tussen de Russische staat en de Russisch orthodoxe kerk en het verslechterende imago van de islam, als gevolg van een toename in terroristische aanslagen sinds de jaren negentig, hebben deze differentiatie versterkt. Hoe hardnekkig het idee dat islamitische Russen geen echte Russen zijn ook is, een significant aantal van deze - naar schatting enkele duizenden³ - bekeerlingen gelooft dat het exact tegenovergestelde het geval is. In plaats van hun Russische identiteit achter zich te la-

ten na hun bekering, geloven deze 'Russische moslims' dat het juist heel goed mogelijk is om tegelijkertijd Rus en moslim te zijn. Bovendien heeft volgens hen de ontwikkeling van een specifieke 'Russische islam' grote voordelen voor de Russische samenleving en voor de islamitische gemeenschap in Rusland. Deze overtuiging ondermijnt het gangbare idee over wat 'echt Russisch' is en wat etnische Russen onderling verbindt. Dit artikel gaat in op de idealen en ambities van Russische bekeerlingen tot de islam, maar ook op de weerstand en het wantrouwen die hun bekering oproept onder Russen en geboren moslims en bij de Russische autoriteiten. Het onderzoek is voor een belangrijk deel gebaseerd op interviews met Russische bekeerlingen en op talloze publicaties van hen op blogs en sociale media.

De zoektocht naar identiteit en spiritualiteit in post-Sovjet Rusland

Na decennia van zeer beperkte politieke en culturele vrijheid, begon het leven van de Sovjetburgers aan het einde van de jaren tachtig sterk te veranderen. Onder invloed van Michael Gorbatsjovs politiek van *perestroika* en *glasnost*, die bedoeld waren om het Sovjetsysteem duurzamer en humaner te maken, werden economische en politieke hervormingen doorgevoerd en de vrijheden van meningsuiting, vereniging en godsdienst uitgebreid.⁴ Tegelijkertijd leidde de afname in politieke controle ook tot sociale onrust, omdat de voormalige sociale en morele leiding wegviel.⁵ Om die reden begonnen mensen te zoeken naar nieuwe manieren van zingeving en elementen voor nationale eenheid.⁶ In de jaren na het vallen van de Sovjet-Unie kwam bij deze onzekerheid ook een gevoel van teleurstelling. De achterblijvende economie, de wijdverbreide corruptie en criminaliteit, toename in sociaaleconomische ongelijkheid en het geweld van de Tsjetsjeense oorlogen maakten mensen onzeker over wat de toekomst zou brengen en bang voor het verval van morele normen en waarden.⁷ Deze problemen wekten bij de Russische bevolking de indruk van Rusland als een zwakke staat.⁸

Vanaf het begin van zijn presidentschap in 2000 zette president Vladimir Poetin zich in om Rusland weer het imago van een sterke macht te geven. Enerzijds deed hij dit met zijn patriottische discours over het grootse multi-etnische Russische moederland waarin verschillende volkeren al eeuwenlang samenleven en de overwinning van de Sovjet-Unie op Nazi-Duitsland in de Tweede Wereldoorlog waarin soldaten uit verschillende culturen zij aan zij vochten, maar anderzijds benadrukte hij dat aan de basis van dat multiculturele Rusland een specifiek Russische ('russkii', etnisch Russische) 'kern' stond en presenteerde hij de Russisch orthodoxe kerk als onlosmakelijk onderdeel van de Russische natie.⁹ Waar religie in de Sovjetperiode sterk werd onderdrukt en zoveel mogelijk uitgebannen, werd deze in de jaren negentig dus juist omarmd door het regime.¹⁰ Ook onder de Russen zelf werd het idee steeds sterker dat een Rus een orthodoxe christen dient te zijn om een 'ware' Rus te kunnen zijn.¹¹ Onder de verschillende moslimvolkeren van Rusland voltrok zich een vergelijkbaar proces. Na de val van het communisme en de onafhankelijkheid van de voormalige Sovjetrepublieken (waar in veel gevallen de meerderheid van de bevolking moslim was) werden zij zich steeds meer bewust van hun positie als minderheid in de Russische Federatie. Dit mo-

tiveerde hen des te meer voor de herontdekking van de cultuur en geschiedenis van hun etnische gemeenschap en ook bij deze moslimvolkeren ging religie een centrale rol spelen in de definitie van etnische identiteit.¹²

In deze periode van heropleving van de islam groeide het sociale aanzien van deze religie niet alleen onder moslims, maar ook onder etnische Russen. De Russische pers schreef veel over de islam, er werd veel islamitische literatuur gepubliceerd en moslims waren actief en gewaardeerd in de publieke sfeer.¹³ De ideeën van deze charismatische islamitische intellectuelen fascineerden de Russische intelligentsia, die al vanaf de jaren zeventig een brede interesse in Oriëntaalse filosofie en mystiek had ontwikkeld. Sommigen van hen voelden zich dermate aangetrokken tot de islam dat zij besloten om zelf moslim te worden.¹⁴

Een goed voorbeeld van een Russische die na een lange zoektocht voor de islam koos is de zeer actieve Moskouse journaliste Galina Babich (1977). Zij is getrouwd met een moslim, maar toen ze zich in 2002 tot de islam bekeerde deed ze dit naar eigen zeggen uit volle overtuiging. Na het afronden van haar studie was ze op zoek naar de 'waarheid' en naar hoe ze een goed leven moest leiden; ze vergeleek verschillende godsdiensten en concludeerde dat de islam het beste paste bij wat ze nodig had.¹⁵ Er zijn ook Russen met een orthodox-christelijke achtergrond die uiteindelijk voor de islam kiezen, zoals de voormalige orthodoxe priester Ali Viacheslav Polosin (1956), die in 1999 zijn bekering aankondigde.¹⁶ Polosin zegt dat hij pas na de val van de Sovjet-Unie de kans kreeg om de islam te bestuderen en dat hij toen ontdekte dat alleen de Koran Gods werkelijke woorden overleverte.¹⁷

Naast het vervullen van spirituele behoeften, benaderen sommige bekeerlingen de islam ook op een politiekere manier, namelijk als antwoord op problemen in de Russische maatschappij. Dit beeld van de islam als oppositiemiddel is vooral populair onder linksgeoriënteerde intellectuelen, die deze godsdienst beschouwen als de enige ideologie die een geschikt tegenwicht kan bieden aan het autoritaire Russische regime.¹⁸ Een van deze moslims is Anastasia Ezjova (1983), een Moskouse journaliste en radicaal aanhanger van het sjiïsme. Zij is ervan overtuigd te behoren tot een generatie van Russische bekeerlingen die zij 'de kinderen van de jaren negentig' noemt: 'gepassioneerde en bedachtzame jongeren' die zoeken naar een ideologie om hun land te redden van de 'vernederende situatie' die ontstond door de 'trieste en welbekende 'democratische hervormingen' van die periode.¹⁹ In de ogen van deze generatie bekeerlingen kan alleen de islam een oplossing bieden voor de economische, politieke en spirituele 'degeneratie' van het land.²⁰

'Russische moslims' als een afzonderlijke groep in de moslimgemeenschap in Rusland

Hoewel Russen om uiteenlopende redenen voor de islam kiezen, vertoont in ieder geval een gedeelte van hen een belangrijke overeenkomst: de overtuiging dat ze anders zijn dan geboren moslims. Een actief en betrokken deel van de bekeerlingen benadrukt zijn 'speciale karakter' en streeft ernaar zijn Russische identiteit ook in de islam te

behouden, in plaats van op te gaan in de gemeenschap van geboren moslims. Babich, die erg betrokken is bij zowel de Russische bekeerlingen als bij geboren moslims, is een van de bekeerlingen die streeft naar een eigen gemeenschap en islamitische traditie. Ze meent dat de culturele verschillen tussen etnische Russen en geboren moslims zo groot zijn, dat het onrealistisch is om te denken dat zij samen een homogene groep kunnen vormen.²¹ Vadim (Harun) Sidorov, een radicale Moskouse intellectueel die aan het begin van de jaren 2000 voor de islam koos, richtte in 2004 zelfs de zogeheten 'Nationale Organisatie voor Russische Moslims' (NORM) op uit verschillende kleine nationalistische groeperingen. Naar eigen zeggen is NORM bedoeld om alle Russen die 'bang zijn om na hun bekering te breken met hun Russische identiteit en die niet zomaar spoorloos willen verdwijnen in andere nationale gemeenschappen' te vertegenwoordigen en een eigen 'Russische etno-religieuze identiteit' te creëren.²² Een ander veelgenoemd argument is dat in de Koran staat dat Allah verschillende volkeren heeft gecreëerd en dat die elkaar dienen te respecteren.²³ Anastasia Ezjova verwoordt dit op haar manier als volgt: 'als Russen zich afkeren van hun Russische identiteit, die hen gegeven is door Allah, zullen ze onvermijdelijk hun persoonlijkheid verliezen'.²⁴

Hoewel Ezjova en Sidorov er vergelijkbare ideeën op nahouden over het behoud van de Russische identiteit in de islam, staan ze wat religieuze inhoud betreft lijnrecht tegenover elkaar. Hoewel soennieten en sjiieten in de beginperiode van NORM nog samenwerkten in deze organisatie, scheidden hun wegen door onenigheden al snel. Toen Sidorov, ook tegenwoordig nog de leider van de organisatie, besloot zich aan te sluiten bij de islamitische Maliki-school, een radicale richting binnen de islam die bovendien weinig voorkomt in Rusland, beperkte hij zijn kring van potentiële volgelingen nog verder.²⁵ Hoewel Sidorov volhoudt dat NORM open is voor alle Russische bekeerlingen, lijkt het door deze factoren en vanwege het feit dat Sidorov zelf alle touwtjes strak in handen houdt, maar zeer de vraag of de organisatie werkelijk gesteund wordt door een brede groep bekeerlingen.

Het samenbrengen van bekeerlingen in een eigen gemeenschap heeft ook een ander praktisch doel. In de periode na hun bekering gaan vrijwel alle bekeerlingen door een 'adaptatieperiode', waarin ze hun plek in de maatschappij opnieuw moeten vinden en zichzelf herdefiniëren als moslim. Volgens Babich is dit doorgaans een periode van twee tot vier jaar waarin bekeerlingen tegen vele moeilijkheden aanlopen.²⁶ Dit zijn niet alleen problemen met 'islamofoben' en geschokte familie en kennissen, maar ook met geboren moslims. Zoals Babich en islamspecialist Igor Alekseev uitleggen, leidt de onzekerheid van bekeerlingen over hoe ze hun godsdienst op juiste wijze moeten beoefenen er regelmatig toe dat ze proberen alle regels strikt te volgen en zich gedragen alsof ze 'Roomser dan de paus' zijn.²⁷ Niet zelden bekritisieren ze geboren moslims erom dat die 'archaische' tradities zouden hebben of niet alle regels van de islam zouden respecteren.²⁸ Op hun beurt waarderen geboren moslims het niet dat nieuwelingen hen de les willen lezen.²⁹ Hoewel zij aangeeft dat deze problemen niet altijd voorkomen, meent Babich dat bekeerlingen die wel problemen ervaren goede begeleiding nodig hebben en elkaar moeten steunen, omdat zij anders emotioneel instabiel kunnen raken en kunnen radicaliseren.³⁰

Door ook als moslims trouw te blijven aan hun Russische wortels, dienen de Russische moslims niet alleen hun eigen belang, maar geloven ze ook dat ze van grote waarde kunnen zijn voor de maatschappij, omdat ze kunnen fungeren als ‘brug’ tussen de gemeenschap van geboren moslims en de niet-moslims in Rusland. Babich, bijvoorbeeld suggereert dat de Russische moslims ‘ambassadeurs’ zouden kunnen worden die de belangen van alle moslims in de Russische Federatie behartigen.³¹ Gazim Kazani, een jonge Tataarse ingenieur uit Kazan, meent dat Russische bekeerlingen zouden kunnen helpen bij bijvoorbeeld de integratie van migranten uit Centraal-Azië in de Russische maatschappij; als bemiddelaars bij etnische conflicten, zoals in het conflict tussen Rusland en de Kaukasus en als vertalers van islamitische theologische literatuur naar goed Russisch.³²

Sommige bekeerlingen zien een grotere, morele taak voor de Russische moslims weggelegd. Kseniia Safiullina (1986), een chemisch ingenieur en journaliste uit Kazan die acht jaar geleden moslim werd, stelt bijvoorbeeld dat bekeerlingen etnische Russen kunnen laten inzien dat religie en nationaliteit niet onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en dat een ware Rus niet noodzakelijkerwijs een orthodoxe christen hoeft te zijn. Bovendien is ze ervan overtuigd dat de combinatie van islam en de Russische mentaliteit ook grote positieve gevolgen kan hebben voor de tweeslachtige ‘Russische ziel’; ze meent dat door de beste kwaliteiten van de Russische volksaard te combineren met de morele basis van de islam, zich een gezonde en moreel sterke maatschappij kan ontwikkelen.³³ Ezjova heeft nog grotere verwachtingen en gelooft dat de Russische moslims zich, als brug tussen de islamitische en Russische gemeenschappen, non-conformistisch moeten opstellen en moeten strijden tegen de huidige situatie van moreel verval, geweld en corruptie in Rusland.³⁴ Bovendien meent ze dat Russische moslims een voorbeeldfunctie vervullen voor geboren moslims in hoe de regels van de islam juist opgevolgd dienen te worden.³⁵

De aanhangers van een specifiek Russische vorm van islam zijn in veel gevallen welbespraakt en actief in de maatschappij, en wekken daarmee gemakkelijk de indruk dat ze een meerderheid vormen in de gemeenschap van bekeerlingen. Dit lijkt echter niet het geval: verschillende bekeerlingen schatten dat deze groep slechts zo’n vijf tot vijftien procent van het totaal uitmaakt.³⁶ Ook academici wijzen op de beperkte omvang van de groep bekeerlingen met dergelijke ambities.³⁷ Safiullina benadrukt echter wel dat deze groep veelal bestaat uit ‘jonge, actieve mensen uit artistieke en intellectuele kringen, (...) die opvallen dankzij hun succes in de journalistiek en op andere terreinen en daarmee ongetwijfeld de positie van de Russische islam versterken’.³⁸

Bovenstaande schatting laat desondanks wel zien dat lang niet alle bekeerlingen het idee van een Russische islamitische cultuur steunen. Een tegenstander is bijvoorbeeld Ljudmila Misjina (1958), een journaliste en vertaalster uit Petrozavodsk. Volgens haar is het onbelangrijk van welke nationaliteit haar ‘zuster of broeder’ is, omdat alle moslims dezelfde Koran lezen en trouw aan de islam het enige is dat telt. Ze gelooft dat een ‘*umma* [wereldgemeenschap van moslims, ER] die etnisch verdeeld is, zijn eenheid [verliest] en dit [is] verkeerd en zelfs gevaarlijk’.³⁹ Moslima Anja Kobulova, die zich in 2009 bekeerde en zich aansloot bij ‘Dar ul-Fikr’, een islamitische organisatie die moslims van verschillende nationaliteiten verenigt, keurt dergelijke ideeën ook af. Ko-

Foto van Etnisch-Russische moslima.

Bron: Svetlana Bulatova, 2014, Native Russians
<http://photopolygon.com/posts/29496>

bulova ziet deze als symptomen van ‘moderne vormen van islam’, aangehangen door ‘liberalen of fundamentalisten die geen respect hebben voor islamitische geschiedenis en tradities en de pure vorm van de islam niet kennen’.⁴⁰

Russische moslims en hun relatie met de Russische staat

Ondanks hun betrokkenheid bij de Russische nationale identiteit en het welzijn van Rusland, worden de Russische moslims niet bepaald met open armen ontvangen door de Russische staat en door niet-moslims in het land. Deze houding van de ‘Russische zijde’ van de maatschappij heeft grotendeels een politiek karakter en past in een bredere trend van argwaan jegens actieve moslims in het land. Hoewel de verhoudingen tussen Russen en moslims in de eerste jaren na de val van de Sovjet-Unie over het algemeen goed waren, en de islam door de Russische autoriteiten wordt aangemerkt als een religie die al van oudsher voorkomt in het multi-etnische Rusland, is de houding van de Russische staat tegenover moslims recentelijk harder en vijandiger geworden.⁴¹ Deze verandering voltrok zich met name in de jaren negentig en tweeduizend, toen de islam steeds meer geassocieerd begon te worden met terrorisme. De Tsjetsjeense oorlogen, verschillende islamgerelateerde terroristische aanslagen en andere gewelddadige acties, zowel in Rusland als daarbuiten, speelden hierbij een belangrijke rol.⁴²

Als middel om op te kunnen treden tegen ‘extremistische tendensen’ en krachten zoals ‘etnische en religieuze onverdraagzaamheid en lokale nationalistische en separatistische neigingen’, die er volgens Poetin ‘op uit zijn om de waardevolle eenheid in het land te breken’, is in 2002 de zogeheten ‘Wet tegen extremistische activiteiten’ in het leven geroepen.⁴³ Deze wet geeft de Russische autoriteiten het mandaat om de activiteiten van ‘extremistische’ organisaties, gemeenschappen en media te beperken of zelfs te verbieden. Hoewel deze wetgeving inderdaad effectief lijkt in het aanpakken van gevaarlijke groepen in de maatschappij, zijn academici en mensenrechtenorganisaties van mening dat de maatregelen te breed en ambigu worden toegepast. Zij wijten dit met name aan de vage bewoordingen in de wet.⁴⁴ Waar extremisme in het Russische strafrecht wordt gedefinieerd als ‘het aanzetten tot haat’, gebruikt de anti-extremismewet de aanzienlijk ruimere definitie van ‘het aanzetten tot sociale onrust’.⁴⁵ Zo kan de staat organisaties en publicaties verbieden, zelfs als de betrokken individuen niet strafbaar zijn volgens het strafrecht.⁴⁶

Rapporten van het Moskouse SOVA Center, dat onderzoek doet naar radicalisme, mensenrechten en anti-extremismemaatregelen, stellen dat de Russische anti-extremismewetgeving wordt toegepast op een breed segment van de oppositie, maar vooral op radicaal linkse, antifascistische en nationalistische groeperingen, LGBT(Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender)-activisten en religieuze organisaties. SOVA geeft aan dat er alleen al in 2012 meer dan honderdvijftig geheel of gedeeltelijk onterechte vonnissen zijn uitgesproken, zeventien organisaties en individuen onterecht zijn beschuldigd van bezit of distributie van ‘extremistische’ literatuur en meer dan honderd publicaties als ‘extremistisch’ zijn aangemerkt. Daarbij rapporteert SOVA dat rechtbanken de betreffende literatuur regelmatig niet analyseren alvorens een vonnis uit te spreken en dat ‘experts’ die de rechtbanken helpen in hun beslissingen lang niet altijd onafhankelijk zijn.⁴⁷

Ook wat moslims in Rusland betreft lijkt de anti-extremismewetgeving in een te ruime zin te worden toegepast in de strijd tegen ‘gevaarlijke religieuze propaganda’ en ‘aanzetten tot religieuze conflicten’, zo meent ook de Scandinavische mensenrechtenorganisatie Forum 18.⁴⁸ Deze organisatie geeft aan dat in 2013 bijvoorbeeld een Koranvertaling van de Azerbeidjaanse geleerde Elmir Koeliev onterecht werd verboden. Deze uitspraak werd na hevige protesten uiteindelijk teruggedraaid, maar dit gebeurt zelden; een uitspraak van een Orenburgse rechtbank uit 2012 tegen 68 standaardwerken uit de islamitische literatuur, waaronder *hadith* (uitspraken van de profeet Mohammed) is bijvoorbeeld nog altijd in werking.⁴⁹

Behalve de anti-extremismewetgeving staan moslims in Rusland ook voor andere, dagelijkse problemen. Om te beginnen is er een tekort aan gebedsruimte, aan gescheiden sport- en recreatiefaciliteiten en aan islamitische scholen en kinderopvang.⁵⁰ Bovendien krijgen moslims in Rusland regelmatig negatieve publiciteit. Hierin speelt het Russische Instituut voor Strategisch Onderzoek (RISI), dat nauwe banden onderhoudt met de centrale autoriteiten en dat regelmatig wordt geciteerd in Russische media, een grote rol.⁵¹ Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit de uitlatingen van dit instituut over de islamitische organisatie Hizb ut-Tahrir, die in 2013 werd veroordeeld voor het uitvoeren van ‘extremistische activiteiten’. Enerzijds onderkent het SOVA Center dat deze organisatie met zijn wens om ‘het bestaande politieke systeem omver te werpen en een dictatuur in te stellen op basis van de *Sharia* ingaat tegen de waarden van de democratie.⁵² Anderzijds is SOVA echter zeer kritisch over het optreden van de Russische rechtbanken, omdat Hizb ut-Tahrir vooralsnog geen concrete dreiging vormt, en de autoriteiten niet kijken naar potentieel gevaarlijke elementen in de partijpropaganda, maar de organisatie straffen voor ‘ingebeelde terroristische activiteiten en niet-bestaande voorbereidingen om de macht te grijpen’.⁵³

In zijn publicaties trekt RISI-‘expert’ Rais Suleimanov de vonnissen tegen de organisatie echter in het geheel niet in twijfel. Sterker nog, hij probeert zijn publiek extra bewust te maken van het gevaar dat Hizb ut-Tahrir vormt door te benadrukken dat de leden van de organisatie ‘qua uiterlijk niet [verschillen] van gewone moslims. Waar wahhabieten eenvoudig te herkennen zijn aan hun korte broeken en volle baarden, dragen de leden van Hizb ut-Tahrir pakken en stropdassen’.⁵⁴ Zulke uitlatingen maken mensen niet alleen angstig voor de activiteiten van Hizb ut-Tahrir, maar kunnen ook de indruk wekken dat iedere moslim, zelfs zonder een verdacht uiterlijk, een potentiële terrorist is.

Wat Russische bekeerlingen betreft lijkt er een vergelijkbare trend gaande. In publicaties van het RISI wordt gesteld dat zij ‘vaak religieuze fanatici’ zijn en ‘de kant van de radicale islam kiezen’.⁵⁵ Ook wordt gesteld dat bekeerlingen ‘hun nieuwe religie niet [beschouwen] als een manier van leven, maar als een manier van sterven’.⁵⁶ Ook Roman Silantjev, vicevoorzitter van de Raad voor Religieuze Zaken van het ministerie van Justitie is een bekend criticus van Russische bekeerlingen. Hij noemt de Russische moslims de ‘meest criminele groep in Rusland’, omdat uit nieuwsberichten en vonnissen zou blijken dat zij relatief zeer veel misdaden begaan.⁵⁷ Bovendien stelt hij dat er onder de bekeerlingen ‘praktisch geen aanhangers van ‘traditionele’ islam zijn, maar dat zij veelal [verbonden zijn aan] extremistische en terroristische sektes’.⁵⁸ Ook

Silantjev lijkt niet te twijfelen aan de beschuldigingen en vervolgingen van Russische moslims en lijkt ook hun affiliatie met ‘niet-traditionele’ islamitische stromingen – los van het feit dat vele bekeerlingen zich wel degelijk bij ‘traditionele’ islamitische gemeenschappen voegen – ook als voldoende bewijs te beschouwen voor het gevaar dat zij zouden vormen. Bovendien presenteert Silantjev de bekeerlingen als een interne vijand, door te schrijven dat ‘de rol van zelfmoordterroristen hun erg goed [past]. Met name vanwege hun Slavische uiterlijk.’⁵⁹ Volgens Silantjev streven zij er specifiek naar om ‘de terroristische elite’ te worden.⁶⁰

Er kan niet ontkend worden dat er in zulke negatieve berichtgeving elementen van waarheid zitten. De laatste jaren zijn er verschillende terroristische aanslagen gepleegd door Russische moslims; zo werd bijvoorbeeld de zelfmoordaanslag van augustus 2012 op de Dagestaanse spirituele leider Said Afandi gepleegd door een vrouwelijke bekeerling.⁶¹ Bovendien is de ideologie van een organisatie als NORM wel degelijk vatbaar voor kritiek. Hoewel Sidorov beschuldigingen dat hij ‘rechts, fascistisch en monarchistisch’ is afwijst, wekt de ideologie van NORM sterk de indruk dat de organisatie ernaar streeft om uiteindelijk een radicaal antidemocratische islamitische staat te stichten. Ook vertoont Sidorovs propaganda racistische trekken; zo beschouwt hij de Russische moslims als ‘messiassen’, die zich met andere ‘blanke moslims’ moeten verenigen in plaats van zich in cultureel en raciaal opzicht te laten opslokken door ‘het Zuiden’.⁶² Sidorovs beweringen dat de Russische staat specifiek de Russische moslims aanpakt en hen wil ‘uitroeien door genocide’, worden door weinig moslims buiten NORM gedeeld en ook niet door mensenrechtenorganisaties bevestigd en lijken een poging om zich te verstoppen achter de onschuld van gematigde moslims.⁶³

Toch lijken er veel gevallen te zijn waarin de negatieve berichtgeving onterecht is en lijkt het negatieve oordeel vaak niet alleen gebaseerd te zijn op vermeende dreiging, maar lijkt loyaliteit aan de Russische autoriteiten ook een belangrijke rol te spelen. Met het gebruik van termen als ‘traditionele’ en ‘niet-traditionele’ islam wordt de indruk gewekt dat deze slechts een feitelijk onderscheid aangeven tussen oude, al eeuwenlang bestaande stromingen in de islam en recentelijk ontstane bewegingen (zoals de bekeerlingen). Hierbij is het echter belangrijk te vermelden dat deze ‘traditionele’ islamitische gemeenschappen in vrijwel alle gevallen geconstrueerd zijn in de jaren tachtig en dat bewegingen die ‘niet-traditioneel’ genoemd worden vaak wel degelijk verbonden zijn met eeuwenoude islamitische tradities.⁶⁴

Wat in de praktijk ‘traditioneel’ mag zijn en wat niet, hangt sterk samen met de verbondenheid van een gemeenschap aan een van de ‘Muftiaten’; officiële islamitische autoriteiten die in de late Sovjetperiode werden opgericht, met loyale leiders aan het hoofd, om de islam in Rusland te kunnen controleren. Gemeenschappen die wel gehoorzamen aan de Muftiaten worden ‘traditioneel’, ‘officieel’ en ‘goed’ genoemd, terwijl gemeenschappen die dit niet doen, grote kans lopen om als ‘niet-traditioneel’ en daarmee ‘geïmporteerd’ en ‘gevaarlijk’ te worden bestempeld.⁶⁵ Een sprekend voorbeeld is de bekeerling Ali-Khadzhi Evteev; het ene moment werd hij omarmd door de autoriteiten als Mufti van Noord-Ossetië (en was hij dus een loyale, ‘traditionele’ moslim), maar nadat hij rebelse Kaukasische moslims zijn ‘broeders’ had genoemd, werd hij ervan beschuldigd te sympathiseren met ‘ondergrondse terroristen’ en met ‘buitenlandse’,

‘gevaarlijke’ islamitische stromingen.⁶⁶ Deze zaak laat zien dat het relatief gemakkelijk is om in diskrediet te raken door sympathieën die niet overeenkomen met die van het regime. De visie van Galina Babich dat de relatief frequente negatieve publiciteit rondom Russische bekeerlingen samenhangt met het feit dat zij in het algemeen ‘openlijker’ hun godsdienst belijden en vaker politiek en maatschappelijk actief zijn dan geboren moslims, en dat zij hiermee ook eerder de aandacht en argwaan van de autoriteiten trekken, lijkt hiermee ook aannemelijk.⁶⁷

Conclusie

In een maatschappij waarin het orthodoxe christendom als een onlosmakelijk onderdeel van de ‘ware Russische identiteit’ wordt beschouwd, zowel door de staat als door de Russen zelf, ondermijnen Russische bekeerlingen tot de islam een diepgewortelde dichotomie tussen wat Russisch is en wat islamitisch. Lang niet alle bekeerlingen kunnen zich echter vinden in het idee dat ze hun Russische identiteit zouden verliezen door hun keuze voor de islam en op zouden gaan in de traditionele moslingemeenschap. Integendeel, een kleine maar actieve, intelligente en politiek betrokken groep bekeerlingen meent dat het hun taak is om een eigen ‘Russische islamitische traditie’ te ontwikkelen, omdat ze hiermee de islamitische gemeenschap, de Russische maatschappij en zichzelf een grote dienst kunnen bewijzen. Wat deze precies in zou moeten houden is echter nog onduidelijk, omdat deze Russische moslims verschillende visies hebben op wat de ‘ware’ islam is, wat ‘echt’ Russisch is en welke taak ze precies te vervullen hebben.

Ondanks hun grote verwachtingen van de ‘Russische islam’ lijken de Russische moslims een vreemde eend in de bijt in zowel de gemeenschap van geboren moslims als in de Russische maatschappij. In hun zoektocht naar een eigen islamitische traditie benadrukken ze hun verschillen met geboren moslims en bekritisieren zij de manier waarop die hun geloof belijden en ondanks hun loyaliteit aan de Russische identiteit en betrokkenheid bij het lot van hun moederland, voldoen ze niet aan het door de staat gepromoteerde beeld van ‘echte’, orthodox christelijke Russen en bekritisieren ze het Russische regime, waardoor ze door de autoriteiten met argwaan worden gadeslagen.

Het lijkt erop dat de post-Sovjetperiode, die niet alleen een gevoel van disoriëntatie, maar ook een nieuwe bloei van religieus en nationaal denken met zich meebracht en een grote vrijheid van meningsuiting en religie, wel degelijk ook grenzen kent. Waar het in de jaren negentig en vroege jaren tweeduizend leek of alles mogelijk was, worden de verworven vrijheden de laatste jaren juist verder beperkt. Religie wordt toegestaan en zelfs omarmd door het regime, maar het wordt pijnlijk duidelijk dat het een duidelijke visie heeft op wat hierbinnen wel en niet wordt getolereerd; een oordeel dat doorgaans nauw samenhangt met politieke loyaliteit aan de staat. Wie buiten de gebaande paden treedt, loopt vrij snel het risico om als ‘gevaarlijk’ te worden bestempeld. Een dergelijke instelling is ook in de Russische maatschappij terug te vinden; de grenzen tussen culturen lijken scherper te worden en hoewel religie een belangrijke plaats heeft, zijn er duidelijke sociale normen waaraan men dient te voldoen om te worden geaccepteerd

(iets dat overigens in het ‘Westen’ net zo goed geldt). Of de Russische moslims erin zullen slagen zich te verenigen om hun maatschappelijke positie te versterken en hun idealen te verwezenlijken zal de toekomst uitwijzen.

Eva Rogaar studeert East European Studies (MA) aan de Universiteit van Amsterdam. Ze houdt zich met name bezig met hedendaagse Oost-Europese en Russische geschiedenis en is vooral geïnteresseerd in de plaats van nationaliteit en religie in de Russische maatschappij sinds de val van de Sovjetunie.

Noten

- ¹ Dit artikel is gebaseerd op de bachelorscriptie Europese Studies die geschreven is in het voorjaar van 2014 onder begeleiding van prof. M. Kemper en dr. D. Fainberg.
- ² Marietta Stepaniants, ‘Ethno-religious identity in modern Russia: Orthodoxy and Islam compared’, in: Juliet Johnson, Marietta Stepaniants en Benjamin Forrest ed., *Religion and identity in modern Russia. The revival of Orthodoxy and Islam* (Aldershot 2005) 26.
- ³ Renat Bekkin, ‘Russian Muslims: a misguided sect, or the vanguard of the Russian umma?’, in: Alfrid K. Bustanov en Michael Kemper eds., *Islamic authority and the Russian Language: Studies on texts from European Russia, the North Caucasus and West Siberia* (Amsterdam 2012) 45.
- ⁴ De termen ‘perestroika’ (herstructurering) en ‘glasnost’ (transparantie) werden in de late jaren tachtig geïntroduceerd door toenmalig Sovjetleider Mikhail Gorbatsjov. Gorbatsjov geloofde dat een zekere mate van hervorming het Sovjetsysteem en de leidende rol van de communistische partij uiteindelijk duurzamer zouden maken. In het kader van perestroika werd een beperkte mate van democratisering toegestaan en glasnost gaf de Sovjetburgers meer vrijheid van meningsuiting. Zie Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan dictionary of political thought*, (New York 2007) 276,518.
- ⁵ Juliet Johnson, ‘Religion after communism: belief, identity and the Soviet legacy in Russia’, in: Johnson, Stepaniants en Forest eds., *Religion and identity in modern Russia. The revival of Orthodoxy and Islam*, (Aldershot 2005) 8.
- ⁶ Johnson, ‘Religion after communism’, 32.
- ⁷ Marlène Laruelle, ‘Rethinking Russian nationalism: historical continuity, political diversity, and doctrinal fragmentation’ in: Marlène Laruelle ed., *Russian nationalism and the national reassertion of Russia*, 23.
- ⁸ Marlène Laruelle, ‘Rethinking Russian nationalism’, 23-24.
- ⁹ Vladimir Poetin, ‘Vladimir Putin. Rossiia: natsional’nyi vopros’, http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html, 2012, geraadpleegd op 10 maart, 2014.
- ¹⁰ Vicki L. Hesli, ‘Parliamentary and presidential elections in Russia’, 25-26.
- ¹¹ Beth Admiraal, ‘A religion for the nation or a nation for the religion? Putin’s third way for Russia’, in: Marlène Laruelle ed., *Russian nationalism and the national reassertion of Russia*, 206-207.
- ¹² Elena Omel’chenko en Gusel’ Sabirova, ‘Islam and the search for identity’, in: Hilary Pilkington en Galina Emel’ianova ed., *Islam in post-Soviet Russia. Public and private faces* (New York 2006) 171.
- ¹³ Michael Kemper, ‘Shii Islam for the radical

- youth’, in: Bustanov en Kemper ed., *Islamic authority and the Russian Language*, 321-322.
- ¹⁴ Zie voor een geschiedenis van bekering tot de islam in Rusland: Akhmad Makarov, ‘Russkie musul’mane v istorii Rossii’, *Chëtki* 1-2 (2011) 150-161; Bekkin, ‘Russian Muslims’, 361-401.
- ¹⁵ Galina Babich, interview, 14 december, 2013, Moskou.
- ¹⁶ Bekkin, ‘Russian Muslims’, 379.
- ¹⁷ Ali Viacheslav Polosin, ‘Pochemu ia stal musul’maninom?’, <http://index.org.ru/journal/1/polosin.html>, jaarpublikatie onbekend, geraadpleegd op 23 mei 2014.
- ¹⁸ Bekkin, ‘Russian Muslims’, 377.
- ¹⁹ Kemper, ‘Shii Islam for the radical youth’, 315-318.
- ²⁰ Ibidem, 321-322.
- ²¹ Galina Babich, interview via email, 18 maart 2014.
- ²² Roman Popkov en Aleksandr Gazov, ‘Iakemenko na pervoi zhe vstreche dal poniat’, chto emu nuzhna kremljad’ musul’manskogo razliva’, <http://www.specletter.com/obcshestvo/2013-10-22/jakemenko-na-pervoi-zhe-vstreche-dal-ponjat-chto-emu-nuzhna-kremljad-musul-manskogo-razliva.html>, 2013, geraadpleegd op 20 maart, 2014.
- ²³ Michael Kemper, ‘Shii Islam for the Russian radical youth’, 312.
- ²⁴ Ibidem, 314.
- ²⁵ Bekkin, ‘Russian Muslims’, 383-384.
- ²⁶ Galina Babich, ‘Pravovernnye bez ummy’, <http://nm2000.kz/news/2010-12-18-34922>, 2010, geraadpleegd op 18 december 2013.
- ²⁷ Igor’ Alekseev, ‘Russkii Islam, mezhdutseologii i istoriei’, in: *Chëtki*, 1-2 (2011) 136; Galina Babich, ‘Pravovernnye bez ummy’.
- ²⁸ Babich, ‘Pravovernnye bez ummy’.
- ²⁹ Babich, ‘Protivostoianie: “etnicheskie” protiv russkikh’, in: *Chëtki*, 1-2 (2011) 133-134.
- ³⁰ Galina Babich, ‘Ia prinial islam. Chto dal’she?’, 2013, geraadpleegd op 16 december 2013.

- ³¹ Galina Babich, interview via email, 18 maart 2014.
- ³² Gazim Kazani, interview via het sociale netwerk facebook, 6 april 2014.
- ³³ Kseniia Safiullina, persoonlijke correspondentie per e-mail, 17 juni 2014.
- ³⁴ Kemper, ‘Shii Islam for the Russian radical youth’, 343.
- ³⁵ Ibidem, 300.
- ³⁶ Galina Babich, interview via email, 16 juni 2014; Kseniia Safiullina, interview via e-mail, 24 juni 2014.
- ³⁷ Igor’ Alekseev, ‘Russkii Islam’, 140-141; Akhmad Makarov, ‘Russkie musul’mane v istorii Rossii’, in: *Chëtki*, 1-2 (2011) 150-161.
- ³⁸ Kseniia Safiullina, interview via email, 24 juni 2014.
- ³⁹ Liudmila Mishina, interview via email, 25 december 2013.
- ⁴⁰ Moslima Ania Kobulova, ‘Dve body rossiiskoi ummy’, http://darulfiqr.ru/story/manhaj/two_problems_of_Russian_ummah, 2011, geraadpleegd op 25 juni 2014.
- ⁴¹ Alexander Verkhovskiy, ‘Russian approaches to radicalism and ‘extremism’ as applied to nationalism and religion’ in: Roland Dannreuther and Luke March ed., *Russia and Islam. State, society and radicalism*, 29-30.
- ⁴² Ibidem, 30-32.
- ⁴³ Vladimir Poetin, ‘Vladimir Putin. Rossiia: natsional’nyi vopros’; Vladimir Poetin, ‘Zasedanie soveta po mezhnatsional’nym otnosheniiam’, <https://www.youtube.com/watch?v=UKhuJF4Eopw>, 2012, geraadpleegd op 11 maart 2014.
- ⁴⁴ Idem; SOVA Center for information and analysis, ‘The structure of Russian anti-extremist legislation’; Alexander Verkhovskiy, ‘Russian approaches to radicalism and ‘extremism’’, 35-37; Geraldine Fagan, ‘Russia: “extremism” religious freedom survey, July 2012’, http://www.forum18.org/archive.php?article_id=1724, 2012, geraadpleegd op 17 juni 2014.
- ⁴⁵ SOVA Center for information and analysis,

'The structure of Russian anti-extremist legislation', http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&g=&esrc=S&source=web&cd=4&ved=OCDOQFjAD&url=http%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2Fmeetdocs%2F2009_2014%2Fdocuments%2Fdroi%2FdV%2F201%2F201011%2F20101129_3_10sova_en.pdf&ei=m1Y9U8iollbKPeavgLgG&usq=AFQjCNF-UA1oQaOYg-x_BQUbz-BYIwM9iIA, 2010, geraadpleegd op 2 april 2014.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Maria Kravchenko, 'Inappropriate enforcement of anti-extremist legislation in Russia in 2012', <http://www.sova-center.ru/en/misuse/reports-analyses/2013/06/d27382/>, 2013, geraadpleegd op 10 maart 2014.

⁴⁸ Fagan, 'Russia: "extremism" religious freedom survey, July 2012'.

⁴⁹ Victoria Arnold and Geraldine Fagan, 'Russia: two "extremism" bans overturned – but bans, fines continue', http://www.forum18.org/archive.php?article_id=1920, 2014, geraadpleegd op 26 juni 2014.

⁵⁰ Kristen Blyth, 'No future for Mosque-ow', www.themoscownews.com/local/20130401/191396832/No-future-for-Mosque-ow.html, 2013, geraadpleegd op 22 maart 2014.

⁵¹ Rossiiskii Institut Strategicheskikh Issledovaniï, www.riss.ru, geraadpleegd op 22 maart 2014.

⁵² Maria Kravchenko, 'Inappropriate enforcement of anti-extremist legislation in Russia in 2013', <http://www.sova-center.ru/en/misuse/reports-analyses/2014/06/d29660/>, 2014, geraadpleegd op 17 juni 2014.

⁵³ Kravchenko, 'Inappropriate enforcement of anti-extremist legislation in Russia in 2013'.

⁵⁴ Rais Suleimanov, 'Hizb ut-Tahrir v Tatarstane: ideologiya, struktura organizatsii, deiatel'nost'.

⁵⁵ Milrad Futulaev, 'Ekspert: vriad li mozhno nazvat' russkikh musul'man russkimi liud'mi', [http://sp-analytic.ru/popularity/2044-ekspert-vryad-li-mozhno-](http://sp-analytic.ru/popularity/2044-ekspert-vryad-li-mozhno-nazvat-russkikh-musulman-russkimi-lyudmi.html)

<http://sp-analytic.ru/popularity/2044-ekspert-vryad-li-mozhno-nazvat-russkikh-musulman-russkimi-lyudmi.html>, 2013, geraadpleegd op 25 februari 2014.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ NEWSru.com, 'Novoobrashchenye musul'mane ukhodiat ne prosto v islam, a v islamskie sekty, shchitaiut eksperty', http://www.newsru.com/arch/religy/02feb2011/neue_moslems.html, 2011, geraadpleegd op 20 juni 2014.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Elena Svetlova, 'Islam slavianskoi natsional'nosti. Nado li eto boiat'sia?', <http://www.mk.ru/politics/russia/interview/2011/02/07/563773-islam-slavyanskoy-natsionalnosti.html>, 2011, geraadpleegd op 21 juni 2014.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Iuliia Latynina, 'Vtoraia faza dzhikhada', <http://www.novayagazeta.ru/society/54194.html>, 2012, geraadpleegd op 27 juni 2014.

⁶² Vadim (Kharun) Sidorov, 'O normanskom samoopredelenii', <http://v-sidorov.livejournal.com/276828.html>, 2013, geraadpleegd op 26 juni 2014.

⁶³ Sidorov, 'Interv'iu Eve Rogaar (Amsterdam)', <http://v-sidorov.livejournal.com/2013/12/05/>, 2013, geraadpleegd op 5 december 2013.

⁶⁴ Alfrid Bustanov en Michael Kemper, 'Valiulla Iakupov's Tatar Islamic Traditionalism', in: *Asiatische Studien*, 3 (2013), 818.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Musa Muradov en Zaur Farniev, 'Russkii mufti Osetii nazval Khattaba uchitelem', <http://region15.ru/articles/2554/>, 2010, geraadpleegd op 1 juli 2014.

⁶⁷ Galina Babich, interview via e-mail, 18 maart, 2014.

'Het algemeen menselijk falen dat ons verbindt'

De reclassering van 'foute' Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog, 1945-1950

Elske Rotteveel

In dit artikel houdt Elske Rotteveel zich bezig met de vraag wat er gebeurde met vrijgelaten collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog. Deze vrijlatingen werden behandeld door de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD), die een welwillende houding richting de vrijgelatenen hanteerde. Elske Rotteveel beargumenteert dat dit voornamelijk ligt aan het gebruik van de externe factoren in de maatschappij die de STPD wist te gebruiken.

Na de bevrijding werden in Nederland in korte tijd tussen de 120.000 en 150.000 vermeende landverraders opgepakt en in interneringskampen geplaatst.¹ Koningin Wilhelmina had deze Nederlandse collaborateurs in 1941 al gekarakteriseerd als 'de handvol verraders waarvoor in een bevrijd Nederland geen plaats meer zal zijn' en met die gedachte werd in Londen de Bijzondere Rechtspleging ontworpen: om 'landverraders' te vergelden en hen voor geruime tijd buiten de samenleving te plaatsen.² De handvol 'verraders' waar Koningin Wilhelmina het in 1941 over had bleek echter een grote groep te zijn en er ontstond een probleem van overbelasting. De interneringskampen stroomden vol, de leefomstandigheden waren er erbarmelijk en voor de Bijzondere Rechtspleging was de juridische last te groot.³ In oktober van het bevrijdingsjaar werd daarom het Besluit Politieke Delinquenten ingevoerd, dat ervoor moest zorgen dat een groot deel van de geïnterneerde Nederlanders weer in de samenleving terugkeerde door hen voorwaardelijk in vrijheid en buiten vervolging te stellen.⁴

Op de naleving van de gestelde voorwaarden bij de in vrijheid- en buiten vervolgingstellingen werd toegezien door de net opgerichte Stichting Politieke Delinquenten (STPD) en haar toezichthouders. De STPD was ontstaan omdat haar oprichters zich ernstige zorgen maakten over de sociale ontwrichting die de langdurige internering voor de politieke delinquenten veroorzaakte. De Stichting predikte juist het opnieuw opnemen van alle delinquenten in de maatschappij in plaats van hun uitsluiting.⁵ Deze houding ten opzichte van de 'foute' Nederlanders kon als welwillend, of zelfs 'mild' gekarakteriseerd worden en stond lijnrecht tegenover de oorspronkelijke rancune van de Bijzondere Rechtspleging.⁶ Maar waarom nam de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten in de eerste naoorlogse jaren (tot 1950) een dergelijke, bijzondere positie in? In dit artikel wordt deze vraag beantwoord door onderzoek naar de dossiers van de afdelingen Eindhoven en Tilburg en het maandelijks blad voor toezichthouders genaamd 'Toezicht'.⁷